

Çeviribilim Çalışmalarında Çevirmenin Üslubu ve Makinenin Üslubu*

The Style of the Translator and the Style of the Machine in Translation Studies

Araştırma/Research

Sabri GÜRSES*, **Mehmet ŞAHİN****, **Ena HODZİK*****, **Tunga GÜNGÖR******, **Harun DALLI*******, **Olgun DURSUN*******

*Öğr. Gör. Dr., Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, İngilizce Mütercim ve Tercümanlık, sgurses@ceviribilim.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6452-5426>

**Prof., Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çeviribilimi, mehmet.sahin5@bogazici.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-9077-1241

***Dr. Öğretim Üyesi, Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çeviribilimi, ena.hodzic@bogazici.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-5174-5596

****Prof., Boğaziçi Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Bilgisayar Mühendisliği, gungort@bogazici.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9448-9422

****Doktora öğrencisi, Antwerp Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Uygulamalı Dilbilim/Mütercim Tercümanlık, harun.dalli@uantwerpen.be, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8753-6024

*****Bağımsız araştırmacı, olgundursun97@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-5579-6489

ÖZET

Bu çalışmada öncelikle çeviribilimde üslup araştırmaları içinde, 20. yüzyıl sonlarında çevirmenin üslubu araştırmalarının açılması ve bu alanda belirleyici olmuş incelemeler ele alınmaktadır. Edebi üslup konusu çeviribilim çalışmalarının içinde hep yer almıştır, ama çevirmenin yazarından ayrı olarak kendine ait üslubunun varlığının kabul edilmesi ve inceleme konusu yapılması hemen olmamıştır. Bu alanda çeviribilime dilbilimsel araçları taşıyan Mona Baker'dan itibaren bütünceler, çeviri bütünceleri önem kazanmıştır. Ama çeviri sürecine bilgisayarın girmesi ve 21. yüzyılın başında makine çevirilerinin hızla yaygınlık kazanması, çevirmenin zamanla artdüzeltilen rolünü

* Bu araştırma Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu tarafından desteklenmiştir. "Edebî Makine Çevirisi Yoluyla Çevirmenlerin Üslubunu Yansıtan Çeviriler Üretme ve Yeniden Çeviriler Oluşturma" adlı TÜBİTAK ARDEB-1001 projesi (Proje No: 121K221) Mehmet Şahin yürütücülüğünde gerçekleştirilmiştir.

üstlendiği durumların ortaya çıkması, makine üslubunun ya da makine çevirisi üslubunun varlığını da gündeme getirmiştir. İşlenen veri hacminin artması ve teknolojinin iyileşmesiyle ortaya çıkan nöral makine çevirisi, bu alanda çalışan bilimcilerin yüzünü teknik ve genel metinlerden yaratıcı metinlere çevirmesi konusunda cesaret vermiş ancak ilk dönem incelemeleri belirli metrikler üzerinden doğruluk ve kalite kavramlarına yoğunlaşmıştır. Anonim ve genel metinlerle eğitilmiş makine çevirisi modellerinin ürettiği erek metinlerin incelenmesinin ötesine geçen çalışmalar çeviride yaratıcılık ve üslup konularına odaklanmış ve bu kavramların giderek otomasyona maruz kalan çeviri dünyasına yansımalarını tartışmaya açmıştır. Makine çevirisine insani bir dokunuşu da mümkün kılan bu tür yaklaşımların yakın gelecekte ne gibi etkiler yaratabileceğini de tartıştığımız incelememizde çeviribilim alanında insan ve makine çevirilerinin üslup araştırmaları çerçevesinde nasıl ele alındığını tarihsel açıdan ele alıyoruz.

Anahtar Sözcükler: çeviribilim, çeviride üslup, çevirmen üslubu, stilistik, bütünce dilbilim, hesaplamalı dilbilim, makine çevirisi

ABSTRACT

This article explores research on translator's style that started at the end of 20th century with a focus on the most influential works on the topic. Literary style has always been a field of interest to Translation Studies but it took a quite long time until it was accepted that the translator has a unique style besides the author's. The most important contribution in this line was made by Mona Baker, who applied linguistic tools to introduce the idea of corpus and translation corpus into the field. But with the introduction of computers into the translation process and the popularization of machine translation at the beginning of 21st century, the emergence of post-editor role for translators has also brought forward the concept of mechanical style or machine translation style. The neural machine translation that arose as the volume of translational data increased and the technology improved, encouraged scientists to direct their attention from technical and general texts to creative ones; but the investigations focused on the notions of accuracy and quality in the first periods. As the investigations changed their focus from target texts that were created by the machine translation models trained by anonymous and general texts, the concepts of creativity and style in translation and their place in a translation world increasingly defined by automation has taken foreground. In our work, we discuss how these developments that make possible a humane touch to the machine translation will have impact on translation work in general. We also provide a historical evolution of the investigation of style in human and machine translations within Translation Studies.

Keywords: translation studies, style in translation, translator style, stylistics, corpus linguistics, computational linguistics, machine translation

1. Giriş

Çevirmenin üslubu alanı Türkçe yazılmış çeviribilim araştırmalarında hâlâ geliştirilmeye açık bir alan olarak durmaktadır. Aslında başka dillerdeki çeviribilim çalışmalarında da ancak yirminci yüzyıl sonlarında ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya başlanan bu konunun Türkçe çalışmalarda zayıf kalması ya da sistemli bir şekilde gelişmemesi iki nedene bağlanabilir. Birincisi, çevirmenlerin yaşam öyküleri ve eserleri, külliyatları ayrıntılı bir incelemeden geçirilememiştir; ikincisi Türkçe stilistik çalışmaları sistemli bir şekilde gelişmemiş ve çeviribilim çalışmalarıyla bağıni tam kuramamıştır. Oysa çeviribilim

müfredatında da yer alan çeviri eleştirisine bir zemin hazırlamak için temel konulardan biri üslup ve stilistiktir.¹

Çalışmaların ve alanın gelişmesinin bir sisteme kavuşmasına engel olan etkenlerden biri de terminoloji sorunlarıdır. Klasik Türk edebiyatı tarihinde ve çalışmalarında “üslup” sözcüğüyle karşılanan kavram için yirminci yüzyıl başında “stil” sözcüğü bir süre kullanılmış, daha sonra “biçem” ve “deyiş” sözcükleri de kullanıma girmiştir. Günümüzde araştırmacılar dört terimi de kullanıyor. Biz bu çalışmada, daha yaygın olduğu için “üslup” sözcüğünü yeğleyeceğiz.²

2. Çevirmenin Üslubu

Çevirmenin üslubu konusu akla hemen çevirmenin kendine özgü bir üslubu var mıdır, yoksa yazarın üslubunu mu yansıtır; eğer çevirmenin kaynak metne, esere sadakati söz konusuysa çevirmen yazardan farklı bir üslup kullanabilir mi; kullandığı üslup yazardan farklıysa ikinci bir yazar olarak mı ortaya çıkmaktadır... gibi soruları beraberinde getirmektedir. Böyle bakıldığında çevirmenin üslubu konusunun tam da çeviri tarzları konusuyla kesiştiği anlaşılır. Bu yüzden, çevirmenin üslubunu araştırarak olan araştırmacının yola çıkarken önce çeviri tarzları üzerinde durması gerekir, fakat bu sırada çevirmenin kendine has üslubu ile genel ve standartlaşmış, dönemsel ve toplumsal çeviri biçimleri arasında yanlış bir özdeşlik kurulmaması da gerekir; yoksa çevirmenin kendine has bir üslubu olmadığı, çeviri esere tek katkısının genel çeviri biçimleri ve yöntemleri çerçevesinde çalışırken kendi bireyselliğini ifade eden özellikler katmak olduğu sonucuna varılır.

Bu ikilem için iyi bir örnek Can Yücel çevirileridir. Can Yücel’in birçok çevirisi kendine has ve “Türkçe söylemek” diye kabul edilen bir tarzla yapılmıştır (Çavuşoğlu, 2007, s. 34). Bu çeviri tarzı adaptasyon, uyarılama dediğimiz bir çeviri türüne girer, fakat okurların bunu yaygın olarak Can Yücel'e has bir üslup olarak kabul ettiği gözlenmektedir. Can Yücel’in böyle çeviri yaptığını ve bunun ona özgü bir yöntem olduğunu düşünürler, oysa burada söz konusu olan şey çevirmenin, belli bir dönemde

¹ Batı dillerinde “stil” ve “stilistik” olarak yerleşmiş olan terimler Türkçede farklı isimlerle anılmaktadır. Çalışmalarda “üslup” sözcüğüyle birlikte “stil, biçem, deyiş” sözcüklerinin ve “üslupbilim”, “stilistik”, “biçembilim”, “deyişbilim” adlandırmalarının kullanıldığını görüyoruz. Kuşkusuz daha en başta bu ad ve alan tanımlamasının, tıpkı çeviribilimde olduğu gibi sorunlu olduğunu belirtmek gerekir; bir konuya bilim adını ekleyerek bir araştırma alanı hâline getirmek, o alanı farklı ve özerk bir konuma sokuyor, bu sayede olağan incelemeler hazır bir bilimsellik sıfatını elde etmiş, alanın tanımları, kavramları ve inceleme konuları genele geçer bir şekilde de olsa belirlenmiş gibi bir izlenim doğuruyor. Oysa gerçek böyle değil, üslupbilim/stilistik/biçembilim/deyişbilim adlandırmaları tıpkı çeviribilim gibi aslında kesin kuralları olmayan bir sosyal bilim alanının olarak görülebilir. Bu açıdan Batı dillerindeki stilistiği “üslup araştırmaları”, “üslup incelemeleri” diye karşılamak önerilebilir; bu çalışmada yaygın kullanıma uyarak “stilistik” olarak bırakmayı uygun buluyoruz.

² İlginç bir şekilde, Berke Vardar’ın hazırladığı dilbilim sözlükleri “üslup” biçimine hiç yer vermemiş, stil karşılığında sadece “biçem, deyiş” vermiştir.

yayın yapma güçlüğünü aşmak için bir yol arayıp bulması, yayıncıyla özel bir anlaşma içinde olması ve son aşamada uyarlama ya da yerelleştirme yapılmış bir çeviriyi yayıncının kabul etmesi durumudur. Yani Can Yücel diğer şairlerden, diğer çevirmenlerden daha yetenekli olduğu ve diğerlerinde olmayan bir üsluba sahip olduğu için değil, yaptığı çeviri çalışması uygulama alanı bulabildiği için bu tür çeviriler ortaya çıkmış ve günümüze ulaşmıştır. Buradan onunla aynı dönemde onun gibi çeviri yapmak isteyen fakat imkân bulamamış başka çevirmenler de olduğu sonucu çıkmasa da, uyarlama ve yerelleştirme yöntemleriyle çeviri yapmak isteyen bir çevirmenin kendine belli koşullarda belli alanlar açabildiği anlamına gelir. Bu çerçevede, Can Yücel'in kullandığı çeviri tarzının öncelikle şiirde ve tiyatrodada, yani ses ve söz oyunlarına daha açık edebiyat türlerinde yer bulabilmiş olması da önemli bir olgudur. Can Yücel'in aynı çeviri yaklaşımını düzyazı çevirilerinde aynı ölçüde ya da biçimde olmasa bile kullandığı, bunun da yazarın üslubunu gölgelediği eleştirel bir şekilde saptanmıştır: "Ozan-çevirmen Can Yücel'in çevirisi zaman zaman keyfiliğe kaçan aşırı özgür bir yaklaşımla kaleme alınmış. *Muhteşem Gatsby*'de Yücel, gerçekte Fitzgerald'ın biçimini yansıtmaya çabasında değil; ozan Yücel'in özgün biçiminin bir örneğini sergilemekte" (Karantay, 1985, s. 160).

Bu değerlendirme Yücel örneğindeki "Türkçe söyleme" tipi üsluplaştırmaların genel kabul gören çeviri yaklaşımlarının ve üslup incelemelerinin özel bir alanında yer aldığını göstermektedir.

Öyleyse çevirmenin üslubunu ortaya çıkarmak için birbirini bütünleyen, farklı ölçüt ve yöntemlerden yararlanmak mümkündür. 1) Öncelikle kaynakla erek kültür ve diller arasındaki ilişkileri değerlendirmek ve çevirinin bu ilişkilerde yer aldığı bağlamı belirlemek, yani çevirinin yapıma ve yayımlanma amacını saptayarak erek kültür ve dildeki işleviyle kaynak kültür ve dildeki işlevinin ne ölçüde örtüştüğünü ya da ayrıştığını anlamak gerekir. Bu bize çevirmenin çeviri işini hangi koşullarda üstlenip gerçekleştirdiğine dair bir fikir verecektir. 2) Ardından özgün kaynak eserin yazarın ve içinde yaratıldığı toplumun tarihinde nerede durduğunu, ne koşullarda ve nasıl üretildiğini bilmek gerekir. Bu da bir bakıma çevirmenin yapmış olduğunu ya da yapması gerektiğini varsaydığımız çalışmaları yani hazırlık çalışmalarını yeniden yapmak demektir. Bu çalışmalar bize çevirmenin nasıl bir üslup hazırlığı yapmış olabileceğini gösterir; böylece çevirmenin bu çalışmaları yapmış olup olmadığını da araştırma sürecinde eleştirel bir şekilde değerlendirebiliriz. Bu sırada çeviri üslup incelemesinin genel çeviri incelemesiyle örtüştüğü noktada bulunuruz. Ama çeviri incelemesi ele alınan tek bir çevirinin dışına çıkmak zorunda değildir, buna karşılık çeviri üslubu incelemesi dönemsel ve tarihsel, eşsüremlî ve artsüremlî bir incelemeye dönüşür. Bu çerçevede yapılmış bazı çevirmen üslubu incelemeleri olarak Alkım (2002), Dinçel (2010), Polatel (2016), Erkazancı Durmuş (2020, 2021) anılabilir.

Bütünce çalışmalarının çeviri incelemelerine katılmasını bu şekilde anlayabiliriz. Çevirilerin tek tek özelliklerin dışına çıkarak onların çevirmenin ve özel çeviri tarihlerinin içindeki genel özelliklerini saptamak ancak bütünce çalışmalarıyla mümkün olmuştur. Bir çevirmenin bütüncesi, bir yazarın bütüncesi gibi onu anlamak, dil ve üslup özelliklerini

içeren çalışma yöntemlerini ve biçimlerini değerlendirmek üzere eserlerinin toplandığı temel bir araçtır. Çevirmen üslubunun stilistik çalışmaları içinde yeni bir yer edinmesini sağlayan nedenlerden biri de budur; edebi çeviri hacminin ve yoğunluğunun artması, uluslararası edebiyatın, dünya edebiyatının ortaya çıkması ve çeviri çalışmalarının dağınık olmaktan çıkıp gitgide düzenli bir profesyonel zemine oturması, yazarlar gibi çevirmenlerin de külliyatlarının oluşmasını sağlamıştır. Günümüzde birçok edebiyat çevirmeninin belli yazarların uzmanlaşmış çevirmenleri olarak öne çıktığını, arkalarından yenileri gelinceye dek belli dönemlerde yazarların ya da ülke edebiyatlarının temsilcileri, erek dildeki gölgeleri, *doppelgänger*'ları olduğunu görüyoruz. Latin Amerika edebiyatı ve Marquez çevirmeni Gregory Rabassa, Rus edebiyatı ve Dostoyevski çevirmeni Constance Garnett, Umberto Eco romanlarının çevirmeni Şadan Karadeniz vb. bu gibi örneklerdendir. Çevirmen üslubunun bir fikir olarak ortaya çıkabilmesini sağlayanlar da aslında bu çevirmenlerdir. Çünkü nasıl yazarın üslubu belli bir süreçte çeşitli konular ve fikirler üzerinde çalışma sayesinde ortaya çıkıyorsa, çevirmen üslubu da belli bir odaklanma sayesinde ortaya çıkar. Nasıl yazar üslubunu yazdığı metinlerde çeşitlendirerek koruyorsa, çevirmen de aynı şekilde çevirdiği metinlerde üslubunu korur; hatta bazı durumlarda çevirmenin üslubuyla yazarı gölgelediği, yanlış aktardığı da öne sürülebilir. Bu süreklilik elbette çeşitli ve çok farklı bir şekilde bir araya gelmiş metinlerde de gözlenebilir; örneğin çevirmen çeşitli nedenlerle farklı metin türleri üzerinde çalışmış olabilir, ama bunların incelenmesi çevirmenin kendine has bireysel birtakım unsurları bütün bu metinlerde yaşattığını ortaya koyabilir. Yine de çevirmenin üslubunun şekillenmesinde dil, tür ve yazar tutarlılığı daha kesin sonuçlar sağlayacaktır. Bu bakışla, çevirmen üslubu incelemesi iki alt gruba ayrılabilir: Belli bir eserdeki çevirmen üslubunun incelenmesi ve bir çevirmenin üslubunun genel olarak incelenmesi.

3) Çevirmen üslubunun incelenmesinde üçüncü adım, kaynak eserin biçimsel özelliklerinin çeviri eserin biçimsel özellikleriyle karşılaştırılması ve kaynak eserin ortaya çıkmasını sağlayan biçimsel özelliklerin neler olduğunun ve yeniden üretilme koşullarının saptanmasıdır. Bu özünde biçimci bir araştırmadır; bu incelemede eser tarihsel ve sosyopsikolojik özelliklerinden bağımsız olarak, salt biçim ve yapı olarak ele alınır ve temelde dilsel, yapısal özellikleri ve türe özgü kalıplarıyla incelenir. Biçimcilik en önemli etkisini bir alan olarak stilistiğin şekillenmesinde göstermiş, edebi metinlerin izlenime dayalı değerlendirmesinin yerine dilsel analizin geçmesi biçimcilikle birlikte olmuştur. Anahatlarıyla 20. yüzyıl başında, Rus biçimcilik ekolünde gelişen biçimci analiz, yüzyıl ortalarında Batı dünyasında yaygınlaşmış ve yüzyılın ortalarından sonra bilgisayarlı analiz yöntemleriyle kaynaşmıştır (Toolan, 2018, s. 60). Günümüzün bilgisayarlı biçimsel edebi analiz yöntemlerinin, bu yöntemlerle elde edilen derinlemesine ve genel olarak otomatikleşmiş verilerin köklerini biçimci yaklaşımı farklı disiplinlerde kullanan Vladimir Propp ve Roman Jakobson gibi öncülerin çalışmalarına dek götürülebiliriz.

Sırasıyla, çevirinin işlevine (bir diğer anlamda *skopos*'una), sosyal tarihine ve bağlamına ve dilsel-yapısal özelliklerine bakmak çevirmenin üslubunu belirlemeye giden yolu açar, ama bunlar çevirmenin üslubunu tümüyle saptamaya yeterli olmaz. Çevirmenin üslubunun eşsüremlî ve artsüremlî bir karşılaştırmalı incelemeyle ele

alınarak, dönemin üslubundan bir üslup olarak ayrı olup olmadığını da belirlemek gerekir. Örneğin Can Yücel'in kullandığı uyarılama üslubu genel hatlarıyla dönemseldir; o dönemin başka şir çevirilerinde de aynı üslubun örneklerini görebiliriz. Ama Can Yücel'in üslubunun o genel yaklaşımdan ayrılan özel yönleri vardır. Bu da onun kendi çeviri üslup repertuarını oluşturur.

Tarihte üslup fikrinin gelişiminin bir bakıma bu inceleme sürecine koşut gittiği söylenebilir. 21. Yüzyılda çeviribilimciler bu inceleme sürecine yeni teknolojik olanakları da katarak araştırma yöntemlerini ve sonuçları zenginleştirmiş, daha derinlemesine ve nesnel analizlerin yolunu açmıştır.

3. Çeviribilim Açısından Çevirmen Üslubu

Çeviribilim çalışmalarında üslup ve çevirmenin yazarı yorumlaması konusu, uzun süre genel olarak çevirmenin yöntemi ve becerisi, edinci ve başarısı çerçevesinde ele alınmıştır. Bu yaklaşımın en belirgin hâli Venuti'nin çeviri stratejilerini "antikçağdan beri ortaya çıkmış çok farklı stratejiler, belki de iki büyük kategoriye ayrılabilir" diyerek yerleştirme ve yabancılaştırma olarak sınıflandırmasıyla somutlaşır:

Bir çeviri projesi şu anda erek-dil kültürüne hâkim olan değerlere uyum sağlayabilir, yabancı metne karşı tutucu ve açıkça asimilasyonist bir yaklaşım benimseyebilir, onu yerli kanonları, yayıncılık eğilimlerini, politik yakınlıkları destekleyecek şekilde sahiplenebilir. Ya da bir çeviri projesi hâkim değerlere karşı direnebilir ve marjinal değerlere yaslanarak hâkim olanı gözden geçirmeyi hedefleyebilir, yerli kanonların dışladığı yabancı metinleri geri getirebilir, arkaik metinler ve çeviri yöntemleri gibi kalıntı değerleri onarı ve yeni ortaya çıkanları (örneğin yeni kültürel biçimleri) besler. (Venuti, 2001, s. 240)

Venuti bu iki stratejiyi ilk kez 1995'te, *Çevirmenin Görünmezliği* kitabında dile getirmiştir. Bu kategoriler altında çeşitli çeviri örneklerini ele alan Venuti, bireysel çevirmen kararlarını ve üsluplarını kategorik karar ve üslupların ifadesi olarak ele alma yaklaşımının uç bir örneğini sergiler. Burada çevirmenler bireysel kararların uygulayıcısı olmaktan çıkıp planlı stratejilerin uygulayıcısı olarak görünürler. Bu kullanışlı model çeviribilimciler arasında yaygınlaşmıştır ve hâlâ sıkça başvurulan bir modeldir. Oysa çoğu kez bir çevirmenin bir çeviri projesinin, işinin tamamında tek bir strateji kullandığını söylemek mümkün olmaz; farklı stratejileri eklektik olarak kullandığı söylenirse de çevirmen bireysel eyleyen olmaktan çıkıp bir planlamacı imgesine bürünür. Venuti çevirmenin bireysel üslubu konusuna eleştirel yaklaşır; eleştirmenlerinin çeviriden az bahsettiklerini, bahsettikleri zamanda – iyi tanımlanmamış – bir üslup fikrine odaklanıp "onun kesinliği, kime yönelik olduğu, mevcut kitap piyasasındaki ekonomik değeri, İngilizcedeki edebi akımlarla bağlantısı, çevirmenin kariyerindeki yeri" gibi sorunları ihmal ettiklerini söyler (1995, ss. 2-6).

Çevirmen üslubunu bireysel bir üslup olarak ele alma girişiminin ilk örneğini Mona Baker'ın (2000) çeviri bütüncülerinin çağdaş dilbilim araçlarıyla analiz edilmesi yoluyla

çevirmenlerin bireysel üslubuna dair derinlikli bilgiye ulaşılabileceğini savunduğu makalesinde görürüz:

Metodoloji açısından ne kadar güç de olsa, bir arada tek bir edebiyat çevirmeninin kendine has parmak izini oluşturan seçim örüntülerini saptamak mümkündür. Ayrıca her çevirmenin yeniden yaratmayı seçtiği dünyayı detaylandırarak bu tür bir çalışmanın sağlayacağı betimlemeden yararlanmak da mümkündür. (s. 261)

Mona Baker'ın bu analiz fikrine varmasını sağlayan sürecin bir yandan onun dilbilimci eğitimiyle bağlantılı olduğunu söylemek yararlı olacaktır. Baker'ın bu çalışmadaki başlıca rehberi kaynakçasında yer alan Geoffrey Leech ile Michael Short, David Crystal ve Nils Erik Enkvist gibi, stilistik çalışan dilbilimcilerdir. Enkvist'in bir makalesinde belirttiği gibi, 1950'lerin sonlarında Amerikan ve Sovyet dilbilim çalışmaları ilgisini metin ve söylem analizlerine ve bununla birlikte stilistiğe yöneltmişti (1987, s. 13). Bu dönemin, Rus biçimciliğine yeniden ilgi gösterilmesiyle gelişen çalışmaları zaman içinde bilgisayarlı analiz yöntemleriyle birleşince stilistiğe yeni bir pencere açılmıştı. 1990'larda Jan-Mirko Maczewski, Sara Laviosa, Mona Baker gibi öncülerin bütüncü çalışmalarını çeviribilime taşınması beraberinde üslup araştırmalarını da canlandırdı. Sara Laviosa (2002) bu süreci şöyle anlatır:

Mona Baker bütüncü dilbilimin analitik araçlarından çeviri ürününü betimleyici olmak yerine önceden tanımlayıcı (preskriptif) bir bakış açısıyla incelemek üzere yararlanma fikrini ortaya atan ilk kişi oldu. Eğer Gideon Toury haklı olarak Betimleyici Çeviribilimin babası sayılabilirse, Mona Baker da bütüncüye dayalı betimleyici çeviribilimin annesi gibi zarif bir ünvanı hak eder. 1993'te yayınlanan bir makalede, Baker hem özgün hem de çeviri metinlerden oluşan büyük bir bütüncenin ortaya konmasının, bütüncü temelli metodolojinin gelişmesiyle birlikte, çeviri araştırmalarının edebiyatta çevirinin evrenselliği diye bilinen şeyin araştırılması yoluyla 'dolaylı bir iletişim olayı olan çeviri metnin doğasını' ortaya çıkarmasını sağlayacağını öngörmüştü. Çevirinin evrenselliği terimi özgün metinlerde değil daha çok çevirilerde görülen ve çeviri sürecinde sözkonusu olan özgül dil çiftlerinin etkisinden bağımsız olan özellikleri işaret eder. (s. 18)

Çalışmasının "Edebiyat çevirmenlerinin üslubu" adlı alt başlıklarından birinde Mona Baker'ın incelemesinden bahseden Laviosa, Maczewski'den bahsetmez. Ama Maczewski 1996 tarihli *Virginia Woolf's The waves in French and German waters: a computer assisted study in literary translation* makalesinde elektronik metinlerin çoğalması sayesinde bilgisayar destekli edebi çeviribilimin (CoALiTS) ve bunun çevirmen üslubunun araştırılması için bir araç olabileceğinden bahsettiğini görüyoruz:

COaLiTS'i genel olarak edebi hesaplama, 'stilometrik' araştırmaların bir uygulamasıyla ve eser sahipliği yöntemleriyle birleştirmek çok ilginç bir hedef gibi görünüyor - özgün yazar ve onun 'stilometrik profili' bir metnin birkaç çevirisinde yine saptanabilir mi, ve çevirmen üslupları profilleri bununla nasıl bir bağlantı kurar? (s. 177)

Fakat Maczewski bilgisayar destekli edebi çeviri alanında çalışmayı sürdürmemiştir. Üslup konusunun Baker'ın bu dönemdeki bütüncü makalelerinde (1993,

1995) öne çıktığını da söyleyemeyiz. Daha sonra üslup konusunu merkeze alırken çevirmenin çalışmasının yaratıcı değil türeme olarak görülmesini de eleştirir:

Çeviribilim özünde iki disiplinin, edebiyatbilimle dilbilimin mirasını, yani üslubun ‘özgün’ yazıyla ilişkilendirilmesi mirasını devraldı. Şu ana dek bir çevirmenin ya da bir grup çevirmenin üslubu üzerinde, ya da belli bir tarihsel döneme ait çevrilmiş malzeme bütüncesi üzerinde çalışmaya ilgi gösterilmemiştir. Bunun nedeni de açıkça çeviriye geleneksel olarak yaratıcı değil türetici bir çalışma olarak bakılmasıdır. Burada kastedilen şey bir çevirmenin kendine ait bir üslubunun olmadığı, aslında olmaması gerektiği, çevirmenin görevinin basitçe orijinalin üslubunu olabildiğince yakından tekrar üretmek olduğudur. (2000, s. 244)

Buna karşı çıkararak çevirmenin bir üsluba sahip olduğunu savunan Baker, üslubu çevirmenin görünürlüğüne sağlayan belirgin göstergelerden de ayrı tutar: “Bu çalışmada kullanıldığı şekliyle üslup bir örüntülendirme konusudur: bireysel ya da bir kerelik müdahale durumlarını değil, tercih edilen ya da tekrar eden dilsel davranış örüntülerini içerir” (s. 245). Baker’ın çalışmasının en özgün yanı, çeşitli dillerden İngilizceye çevrilmiş metinleri “bilgisayara aktarılmış bir bütüncede” (bugün olsa dijital bütünce/külliyat derdik) bir araya getirerek onu inceleyecek bir yazılım (Wordsmith) kullanmasıdır (s. 246). Bu çalışmanın ürünü olan Çeviri İngilizcesi Bütüncesinin (The Translational English Corpus) hacmi, 2000 yılındaki konu hakkında yazılmış bir makalede 6,5 milyon kelime olarak belirtilir ve 2001’de 20 milyona varacağı öngörülmüştür (günümüzde 10 milyon kelime olarak erişime açıktır).³ Makalenin devamında Baker, bu bütünceden Peter Bush ve Peter Clark adlı çevirmenlerle ilgili bulguları karşılaştırmalı değerlendirir.

Mona Baker’ın öncülük ettiği üslup araştırmaları sonraki yıllarda sürdürenler Dorothy Kenny (2001), Maeve Olohan (2004), Marion Winters (2007), Jeremy Munday (2008) ve Gabriela Saldanha (2011) gibi araştırmacılar olmuştur. Saldanha çeviri stili alanında yapılan çalışmaları belli bir metodoloji içine oturtmak üzere ilk adımı atmıştır. Okurun tek bir metin izlenimiyle okuduğu çeviri metnin aslında yazar, çevirmen, editör ve olası başka aktörlerin dil özelliklerini taşıyan bir bileşim olduğunu belirten Saldanha (2011), çevirmen üslubunun belli bir çevirmen tarafından çevrilen metinlerdeki dilsel özelliklerin toplamından farklı bir şey olduğunu, üslubu metinsel özellik ve kişisel özellik diye ikiye ayırmak gerektiğini söyler (s. 26). Ona göre edebi önem ihtiyacını da içinde barındıran bir çevirmen üslubu,

“Bir çevirmene ait bir dizi çeviride tanınabildiği hissedilen,

-çevirmenin eserini başkalarınınkinden ayıran,

-tutarlı bir seçim kalıbı oluşturan, ve

-gözle görünür işleve ya da işlevlere sahip olması anlamında ‘harekete geçen,’

³ <https://research.manchester.ac.uk/en/projects/translational-english-corpus-tec>

-sadece yazar ya da kaynak metin üslubuna başvurarak, ya da dilsel engellerle açıklanamayacak bir 'çevirme tarzıdır'. (s. 32)

Saldanha dışında Jean Boase-Beier de alana metodolojik tutarlılık getirmeye çalışmıştır. *Stylistic Approaches to Translation*'da (2006), çeviribilimin "bilşsel dönemeçte" olduğunu savunan Boase-Beier, bilşsel stilistikte çevirmenin kaynak metni nasıl bir inceleme yöntemiyle erek metin hâline getirdiğini yorumlar. Federico M. Federici'nin İtalyan yazar Italo Calvino'nun Fransız yazar Raymond Queneau'dan yaptığı çeviriler üzerine olan, *Translation as Stylistic Evolution* (2009) adlı çalışması da bir çevirmenin üslubunu geliştirmesini inceleyen çalışmalar arasındadır. Buna benzeyen bir çalışma Hiroko Cockerill'in (2014) çevirmen Futabatei Shimei'nin bütüncesini ve çeviri çalışmalarının kendi yazdıklarına olan etkisini ele aldığı çalışmadır. Libo Huang'ın *Style in Translation: A Corpus-Based Perspective* (2015) adlı çalışmasında da Çin romanından çağdaş çeviriler bütünce analizine sokulur.

Üslup incelemesinin ve bütünce çalışmalarının bilgisayarla yürütülmesine dair kalıcı bir incelemeyi Roy Youdale kaleme almıştır: Doktora tezinden doğan *Using Computers in the Translation of Literary Style* (2020) adlı çalışmasında, Youdale üslup üzerinde durduğu kadar, makine çevirisi çağında çevirmenin önüne açılan yeni olanakların nasıl kullanılabileceği ve özellikle edebi çeviri alanında nasıl kullanılabileceği üzerinde durur. Bu açıdan Douglas Robinson ve Anthony Pym gibi araştırmacıların 1990'larda çeviri ve teknoloji ilişkisine dair açtığı kanaldan ilerlediği, yeni teknolojilerden edebi çeviride yararlanma yollarını gösterdiği söylenebilir. Youdale Mona Baker'ın üslup araştırması projesine farklı bir açıdan, onun analiz araçları olarak kullandığı araçları yardımcı çeviri araçları olarak kullanmayı önererek katılır. Youdale'e göre bütünceyle yapılan çeviribilim araştırmalarını (corpus-based translation studies - CTS), yeni teknolojilerin imkânlarıyla yapılan yakın okuma ve Franco Moretti'nin önerdiği uzak okuma yöntemlerini kullanarak geliştirmek mümkündür (s. 17). Bu, çevirmenin kendi üslubunu çeviri süreci içinde tanımasını sağlayacaktır. Çevirmenlerin kaynak metnin üslubunun edilgen aktarıcılığı olmak yerine kendi üsluplarına sahip kişiler olduğu fikrini ilk kez Mona Baker'ın dile getirdiğini belirten Youdale (s. 196), o güne dek yapılmış araştırmaları bilinçli ve bilinçdışı alanı inceleyen araştırmalar diye ikiye ayırır. Bunlar,

[...] tümüyle olmasa da büyük ölçüde bilinçdışına dayalı, metin-ve-yazardan-bağımsız ve birikerek bir metnin makro düzeyinde üslupsal ve anlatsal kaymalar üreten ve tek tek çevirmenlerin üslubunu saptamayı sağlayan nicelik olarak ölçülebilir dil alışkanlıklarına dair araştırmalarla [...] çevirmenin kültürel aracılık rolündeki daha geniş, bilinçli tutumları da üslubun içine katan az sayıdaki araştırmalardır. (s. 180)

Youdale'in bunlara katkısı daha önce Jan Rybicki'nin (2013) yaptığını belirttiği bir üslup oto-analizidir. Çalışmasının çatısını, Saldanha'nın üslup tarifini ve kendi hazırladığı bilinçdışı-bilinçli çeviri tablosunu merkeze alan, kendi çevirileri üzerine yaptığı bir otoanaliz oluşturur.

Tablo 1

Çevirmen Üslubunun Bilinçdışı ve Bilinçli Unsurları

Bilinçdışı ←		→ Bilinçli	
Kaynak Dil Etkisi	Parçalara ayırma	Yazara ve / veya kitaba karşı olan tutum	Tür/yazar/metin seçimi
Erek Dil Etkisi	Basitleştirme	Kültürel aracı rolüne karşı tutum	Yazar ya da yayıncının nüfuzu ya da baskısı
Eğitim/bireydil/sözlüksel önceleme	Belirtikleştirme		
Yüksek sıklığa sahip fonksiyon kelimeleri kullanma	Normalleştirme		

Not: Bu tablo Youdale'den (2019, s. 180) alınmıştır.

Youdale, çalışmasının amacını sonuç kısmında daha açık şekilde dile getirir:

Bu kitap bir soruyla başladı: Neden edebiyat çevirmenleri ve onların öğretmenleri edebiyat çevirisinde teknoloji kullanma konusunda genel olarak kararsız, hatta karşıtmiş gibi görünüyor? Çünkü bu bağlamda “teknoloji” diye kast edilen şey genel olarak makine çevirisi (MT/MÇ), bilgisayar destekli çeviri (CAT/BDÇ) aletleri ya da ikisinin bir toplamıdır, bunlar da edebiyat çevirmenlerinin becerilerine ve geçim kaynaklarına uymayan ya da tehdit oluşturan şeyler olarak görülür. Bu iki teknolojinin gelecekte edebi çeviriyle daha içiçe geçebileceği fikrini bir yana bırakmadan, bu kitapta ‘bilgisayar destekli edebi çeviri’ (CALT/BDEÇ) denecek bir alanı genişleten bir yaklaşımı savunuyoruz. Temel savımız yakın ve uzak, ya da bilgisayar destekli okumanın bütüncü-dilbilim (CL/BD) ve metin-görselleştirme araçlarının ve tekniklerinin bir bileşiminin edebi çeviri sürecine yaratıcı ve üretken şekilde katılabileceğidir. Özel olarak, bu metodolojinin kullanılmasının sadece yakın okumaya dayanan çevirilerden daha iyi bilgili çeviriler üretebileceği ve insan çevirisinin becerilerini ya da yerini elinden almaya kalkışmadığı, aslında onu zenginleştirdiği öne sürülür. (s. 199)

Youdale'e göre önerdiği metodoloji kaynak metni analiz edip çeviri hedeflerini belirlemekte, ilk çeviri taslağını hazırlamakta, kaynak metninle taslağı karşılaştırıp çeviri sürecinin sonucunu değerlendirmekte ve çevirmen üslubunun otoanalizinde yardımcı olacaktır (s. 200). Bu metodolojiden yararlanabilecek kimseler de akademisyenler, öğrenciler ve profesyonel edebiyat çevirmenleridir; birçok üniversite araştırma projesi, atölye, edebiyat ve çeviri örgütünde araştırılmakta olan bilgisayar-edebiyat ilişkisi tartışmaları çeviriyi kaçınılmaz olarak değiştirmektedir ve bu metodoloji için kullanılacak olan yazılımlar ücretsiz ya da ucuz olarak elde edilebilir (s. 206). Bu açıdan, üslup araştırması için kendi yazılımını ürettiren Mona Baker'dan sonraki 20 yıl içinde çeviri ve bütüncü analiz yazılımlarının büyük yol kat ettiğine dikkat çekmekte yarar var: Artık AntConc, CATMA, ParaConc, Sketch Engine, Wordsmith Tools, Voyant Tools gibi

profesyonel araçlar kullanıcılara kelime sıklık listelerinden örtüşmelere dek çeşitli bütüncü analiz birimlerini sunmaktadır (s. 23). Bu araçların dışında özel olarak oluşturulmuş ayrıştırıcılar (parser) ve Python gibi programlama dilleri kullanılarak metin analizleri daha derinlemesine ve *uzaktan* gerçekleştirilebilmektedir.

Fakat Youdale'in yaklaşımının çarpıcı bir yönü şudur: İnsan çevirmenlerin bilgisayarlı edebi çeviri çalışmasının yararlarından bahsederken, edebi çeviri sürecindeki temel rollerden birinden, yani edebiyat editöründen hiç bahsetmez. Oysa Saldanha tam da bu konuda uyarılmış, çevirmenin kişisel özelliklerinden ayrı olan, metinsel özellik diye bir unsur olduğunu ve çeviri metninin aslında yazar, çevirmen, editör ve olası başka aktörlerin dil özelliklerini taşıyan bir bileşim olduğunu belirtmiştir. Youdale'in önerdiği otoanaliz yöntemi, çevirmenin çeviri sürecini editörün işlerini azaltacak türden bir otodenetimle yapması ve bunun için bilgisayarlı uzak-yakın-okuma yöntemini kullanması yararlı bir yöntemdir. Ama bu aynı zamanda kendi editörü de olması anlamına gelecektir.

Aslında Youdale'in teklifi bu olmasa da günümüzde yayıncılığın böyle bir noktaya doğru ilerlediği, çevirmenle editör rollerinin otomasyonla içiçe geçme eğiliminde olduğu doğrudur. Bunu hem Youdale'in çalışmasında Pym'den (2013) aktardığı ve (günümüzde) iyice yerleşmiş olan "birçok çevirmen yakında sadece MÇ artdüzeltilmesi olacak" (32) fikri, hem de günümüzde uluslararası yayıncıların editöryal sürece yapay zeka katma, insan çalışan sayısını azaltma eğiliminde olması doğrulamaktadır.⁴ Fakat buna karşılık Youdale çevirmenlerin MÇ artdüzeltilmesi olduğu bir durumda çevirmen üslubunun ne olacağını açıklamamaktadır; çalışmasının "MÇ ve Edebî Çeviri" başlıklı kısmında Toral ve Way'in (2015) İspanyolcadan Katalancaya edebi metin çevirebilecek makine çevirisi sistemi inşa etme deneyine, Besacier ve Schwartz'ın (2015) ve Joss Moorkens vd. (2018) edebi metnin MÇ çevirisine artdüzeltilme deneylerine, Jones ve Irvine'in (2013) MÇ'yi çeviri kuramına katma girişimine, Rothwell'in (2018) klasik bir metnin yeniden çevirisinde çeviri belleği kullanma girişimine değinir, ama bu deneylerde çevirmen üslubu fikri de, çeviride editörün rolü fikri de yer almaz.

Aslında bu alanda bir belirsizliğin yaşandığını ve perspektifin ya da paradigmanın değişmeye başladığını gösteren bir olgu, Youdale'den sonra çevirmen üslubunu incelemek için metodolojik yeni bir yaklaşım öneren bir araştırmanın yayınlanmamış olmasıdır. Gelişmiş İstatistiksel Makine Çevirisi ya da Nöral Makine Çevirisi ve ardından gelen Üretici Yapay Zekâ döneminde ilgi insan çevirmenin değil makinenin yaratıcılığına ve üslubuna yönelmiştir.

⁴ "YZ işe yarayacak, daha fazla işçi almadan daha çok kitap yayınlamayı kolaylaştıracak." The Most Powerful Person in Publishing Doesn't Like to Talk About Himself, Elizabeth A. Harris, 30 Ocak 2024, <https://www.nytimes.com/2024/01/30/books/penguin-random-house-nihar-malaviya.html> "Penguin Random House CEO hopes AI will help sell more books: Report" <https://www.thehindu.com/sci-tech/technology/penguin-random-house-ceo-hopes-ai-will-help-sell-more-books-report/article67796207.ece>

4. Çeviribilim Açısından Makine Üslubu

Makinelerin edebi çeviri yapması fikri çok eskiden beri dile getirilmiştir, ama çağımızda bu fikri ilk uygulayan kişi, yazar Richard Powers'ın bir denemesini makine aracılığıyla Fransızca'ya çeviren Laurent Besacier olarak görünüyor. Besacier'in 2014 tarihli çalışmasını ertesi yıl, *Automated translation of a literary work: a pilot study* başlığıyla Computational Linguistics for Literature-NAACL atölyesinde sunması Antonio Toral'ın ilgisini çekmiş ve onun Andy Way'la birlikte *Machine-assisted translation of literary text: A case study* (2015) ve *What level of quality can neural machine translation attain on literary text?* (2018) adlı çalışmaları yapmasına yol açmıştır.

Makine çevirisiyle yaratıcılık ilişkisini ele alarak makine üslubu ile insan üslubu arasındaki farkı belirten ilk çalışmaysa, Şahin ve Gürses'in (2019) "*Would MT kill creativity in literary retranslation?*" başlıklı makalesi olarak görünüyor. 2019 yazında Dublin'de düzenlenen 17. Makine Çevirisi Zirvesi'nin *Proceedings of the Qualities of Literary Machine Translation* adlı atölyesinin sunum derlemesinde yer alan bu makale, edebi makine çevirisi incelemelerinde vurguyu kaliteden üslup ve yaratıcılığa çeken ilk çalışmadır. Bu makalede 21 son sınıf çeviri öğrencisiyle yapılan, *Robinson Crusoe*'dan bir parçanın Google Çeviri ürünü olan çevirisini değerlendirme deneyi anlatılıyor. Burada GÇ Türkçe çeviride yaratıcı bulunmaz, ama ölçüm izlenimlerin istatistiksel değerlendirmesine dayanmaktadır. Aynı vurguyu içeren daha sonraki bir çalışma, Guerberof-Arenas ve Toral'ın (2020) *The Impact of Post-editing and Machine Translation on Creativity and Reading Experience* başlıklı makalesidir. Burada poliseye bir hikâyenin Katalancaya yapılan insan çevirisi, makine çevirisi ve artdüzelti yapılmış makine çevirisindeki yaratıcılığın sayılabilir bir değerlendirilmesi için yapılan anket sonuçları değerlendirilir. Her iki makalede de yaratıcılık ölçüsü için Kussmaul'dan (1995) yararlanılır.

Kenny ve Winters'in (2020) *Machine translation, ethics and the literary translator's voice* makalesinde çevirmen üslubu ele alınmaktadır. Araştırmacılar Almanca çevirmeni Hans-Christian Oeser'e daha önce çevirdiği bir romandan alınmış bir metnin makine yeniden çevirisine artdüzelti yaptırmıştır. Makalede çevirmenin bu deneyime dair izlenimleri, çevirmenin sesi (Hermans, 1996) kavramı çerçevesinde incelenir. Fakat asıl çıkış noktaları Taivalkoski-Shilov'un (2019) *Ethical issues regarding machine(-assisted) translation of literary texts* başlıklı kapsamlı makalesidir. Bu çok kapsamlı makalesinde, Taivalkoski-Shilov, Youdale'in tersine, "edebi çevirinin aşırı teknolojikleşmesinin" kaygı verici yanları üzerinde durur. Çevirmen üslubunun korunmasını ve gelişmesini engelleyecek piyasa eğilimleri olduğunu belirtir:

Daha şimdiden editör elinden geçmemiş, kusurlu makine çevirilerini hiçbir şeyden şüphelenmeyen müşterilere satmaya başlamış olan korsan yayıncılar, edebi metinlere yönelik tam otomatik MÇ sistemi uygulamalarını, bunlar insan çevirmenlerden daha kötü kalitede çeviri yapsalar bile, sevinçle karşılayacaklardır. Bu tür yayıncılar edebiyat çevirmenlerini – ya da profesyonel olmayan çevirmenleri – makine çevirilerinin

artdüzeltiartdüzeltisini yapmak üzere işe alabilir, bu da bu işi yaratıcı bir meslek olmaktan çıkaracak ve çeviri kalitesini fena şekilde düşürecektir. (2019, s. 4)

Çevirmen üslubunun (ve bir bakıma kalitenin) piyasa tarafından talep edilen bir şey olmadığına dair önemli bir uyarıdır bu. Taivalkoski-Shilov çevirmen üslubu kavramını kullanmaz, ama çeviri kalitesini anlatının ve çevirmenin sesiyle bağdaştırır ve ayrıca Youdale’de yer almayan bir sorunu dile getirir; çevirmenler üslupları korumak üzere her yazar için ayrı bir çeviri belleği kullanmalı mıdır?

Çevirmenler belli bir üslup seçmek zorunda olsa da – yoksa metinleri edebi eser rolü görmeyecektir – çevirmenin izininin de bir sınırı vardır: Farklı yazar sesleri bir ve aynı kişi sesi verecek kadar homojenleşmemelidir. MÇ ve çeviri belleği yazılımının riski şudur: Eğer çevirmenlerin bireysel, projeye özgü çeviri belleği kullanmalarına izin verilmezse, tek bir yazarın üslubunu heterojenleştirme ya da birkaç yazarın üslubunu homojenleştirme eğilimi daha baskın hâle gelebilir. Bu da yazarın metin sahipliğinden taviz vermesi demektir. (2019, s. 9)

Günümüzde yazar üslubuyla çevirmen üslubunu birbirinden ayırt etmek çeviri teknolojileri ve MÇ sistemlerinde daha karmaşık hâle gelmiştir. Ama diğer yandan, çevirmenin işleri bölebildiği durumda kendine has üslubunu farklı işlere göre uyarlamasına, insani becerilerini geliştirmesine yardımcı olacağı da söylenebilir. “Ses” kavramını “üslup” gibi kullanan Taivalkoski-Shilov’un *Free indirect discourse: an insurmountable challenge for literary MT systems?* (2019) adlı makalesinde makine çevirisi sistemlerinde sesin kaybolması üzerinde durulmaktadır. Kenny ve Winters (2020) makalesindeki Oester’in kendi çevirisini makine çevirisiyle kıyaslaması deneyi, üslubu değil bu ses kaybını ölçmek üzere yapılmıştır. Burada sesin makinenin eğitimi için farklı kaynaklardan toplanan veri aracılığıyla oluşturulduğunun üzerinde durulur:

Ses her yerde hazır ve nazırdır, karmaşık ve kısmen ‘satır arasında’ inşa edilmiştir, bütün bunlar edebi metinler makineler tarafından çevrildiği zaman yanlış bir şekilde ele alınabilir. Kaygı veren bir şey de – ve bunu bir bakıma Taivalkoski-Shilov’dan (2019) uyarıyoruz – tek bir makine çevirisi motorunun birden çok yazarın eserini, farklı yazarların üsluplarını çevirmek için kullanılması durumunda ortaya çıkabilecek potansiyel homojenleştirme, ya da tersine, bir makine çevirisi motorunu eğitmek üzere kullanılan verinin çok farklı kaynaklardan geldiği bağlamlarda tek bir yazarın üslubunun heterojenleştirilmiş olmasıdır. (2020, s. 125)

Kenny ve Winters (2020) makine çevirisi sistemini oluşturan verinin çok farklı kaynaklardan gelse de bu kaynakların insan çevirisi olduğunu, dolayısıyla verinin içinde insan çevirmenlerin seslerinin mevcut olduğunu belirterek, Kenny’nin *The Ethics Of Machine Translation* (2011) makalesine gönderme yapar. Genel ve özel olarak yeni çağda çeviri etiğini ele alan bu 2011 makalesinde üslup konusu geçmemiştir, ama sonuç kısmında aslında bir makine üslubu var mı sorusunu sormayı sağlayan, insanların sesinin bütün verilerin zemininde yer aldığı vurgusu yer almıştır:

“Çevirinin şimdi bir tür dört yol ağzında olduğu açıktır, birçok yorumcu çeviriden artdüzeltiye geçiş olmasını öngörüyor. Makine çevirisinin insan çevirisine bu kadar

bağımlı olduğu böyle bir zamanda, paralel verinin yaratılmasında çevirmenlerin rolünü genellikle gözardı ediliyor olması ironiktir.” (s. 129)

Kenny ve Winters (2020), makineleri besleyen çeviri metinlerin eskisine göre çok arttığını, bunlara “daha önce çevrilmiş edebi metinlerin de karıştığını, Toral ve Way’in çalışmalarında (2015, 2018) ‘edebiyata uyarlanmış makine çevirisi’ motorlarını [bu veriyle] eğitmenin mümkün olduğunu” da belirtir, ama makalede verilen örnekler artdüzelti örnekleridir, edebi metinlerle yeni eğitilmiş bir çeviri sisteminden bahsedilmez. Çevirmen Oeser’in sesi artdüzelti çalışmasında, makine çevirisinden ayrı bir öge olarak duyulur.

Bu tartışmaların sonucunda, son dönemde çevirmen üslubunu makine yoluyla üretmek için çeşitli girişimler ortaya çıkmıştır. Bu konuda ilk yayın, Amazon Al’da çalışan Wang, Hoang ve Federico’ya (2021) aittir. *Towards Modeling the Style of Translators in Neural Machine Translation* adlı makalelerinde TED konuşmaları verilerinden ve TED çevirmen üslup yönergesinden yararlanarak geliştirdikleri bir modelde “üslup iliştilmiş Nöral Makine Çevirisinin önemli ölçüde farklı üslup çeşitlemeleri ürettiği, profesyonel çevirmenleri taklit ettiği” sonucuna vardıklarını belirtirler. Fakat burada çevirmen üslubu bireysel değil anonim bir üslup olarak sunulmuştur.

Aynı yıl yayınlanan makalelerinde, Şahin ve Gürses de (2021) amatör öğrenci ve profesyonel çevirmenlerden oluşan iki ayrı kümeden Dickens’tan bir paragrafın çevrimiçi makine çevirisini incelemelerini ve bununla ilgili bir ankete yanıt vermelerini isteyerek yaptıkları bir deneye yer vermiştir. Bu deneye katılan iki grup da Google ve diğer çevrimiçi Türkçe makine çevirilerinde üslup kaybı olduğu, yaratıcılık olmadığını dile getirir.

Bireysel çevirmen üslubunu makine yoluyla çoğaltmaya, makineye insan üslubu kazandırmaya yönelik ilk girişimse, Şahin vd.’nin (2021) *Edebi Makine Çevirisi Yoluyla Çevirmenlerin Üslubunu Yansıtan Çeviriler Üretme ve Yeniden Çeviriler Oluşturma* adlı TÜBİTAK projesi olmuştur. Bu projede Nihal Yeğinoğlu, Nihal Yalaza Taluy, Belkis Dişbudak gibi çevirmenlerin çevirilerinin makineye öğretilmesi yoluyla,⁵ makinenin bu çevirmenlere ait üslupla yeni çeviriler üretmesi üzerinde çalışılmaktadır. Bu projenin ilk sonuçları ve metodolojisi proje ekibinin *Incorporating Human Translator Style into English-Turkish Literary Machine Translation* (Yirmibeşoğlu vd., 2023) ve *Literary machine translation to produce translations that reflect a human translator’s style* (Dallı vd., 2024) başlıklı makalelerde anlatılmaktadır. Proje çalışmaları sonucunda üretilen ve çevirmen Nihal Yeğinoğlu’nun kaynak metinlerle hizalanmış çevirileriyle eğitilen makine çevirisi sisteminin, çevirmen Yeğinoğlu’nun üslup özelliklerini çoğaltabildiği, onun üslubuyla çeviri yapabildiği savunulmaktadır.

⁵ Bunun için çevirmenlerden ve telif temsilcilerinden izin alınmıştır.

Bu proje çalışmasında çeviri kalitesi BLEU, COMET ve BERT gibi otomatik metriklerle ölçülmektedir. Projenin özgün katkısı ise, üslubun bir yansıması sayılabilecek olan ve yakın okumaya ek olarak sayısal olarak da tespit edilebilen sözcük ve cümle düzeyindeki ve morfolojik özelliklerle birlikte bütüncü araçlarıyla belirlenen anahtar kelimeler üzerinden üslup vektörlerinin oluşturulmasıdır. Özel veri setiyle eğitilmiş makine çevirisi modelinin ürettiği metnin çevirmenin oluşturmuş olduğu erek metinle istatistiksel olarak karşılaştırılması sonucunda genel makine çevirisi modellerinden farklı olarak çevirmenin üslubunun izlerinin aktarılabilirdiği gözlemlenmiştir. Bu tür özelleştirilmiş (customized) makine çevirisi modeliyle “çeviri kalitesinin arttığı da tespit edilmiştir” (Yirmibeşoğlu vd., 2023, s. 7). Vektörel ve otomatik analizlerin yanı sıra, çeviri çözümlerinin çeviride intihal çalışmasında (Şahin vd., 2018) kullanılan bir modelin uyarlanmasıyla insan değerlendirmesinin de dâhil edildiği (Şahin vd., 2024) ve devam etmekte olan bu projenin son aşamasında, başka dil ve çevirmenlerle de başarı elde edilip edilemeyeceği görüleceği belirtilmektedir. Projede anonim çevirmen bütünceleri yerine özgül bireysel çevirmen bütünceleriyle eğitilen makine çevirisi sistemlerinin (*transformer*’ların) çevirmen üslubunu koruyabileceği belirtilmektedir. Bu da Taivalkoski-Shilov’un dikkat çektiği etik sorunların çözümüne doğru atılmış bir adım sayılabilir; eğer insan üslubuna sahip olmayan, insan üslubunu korumayan makine çevirisi sistemleri devreden çıkarsa, korsan ve fırsatçı yayıncıların isimsiz makine çevirisi kullanma olanakları daralır. Yoksa eğer insan çevirisi üslubu taşımayan, anonim makine çevirisi sistemleri yerleşirse, muhtemelen onlar çeviri şirketlerinin ürünlerini korumak için atacakları adımlarla, ürünlerin içine yerleştirecekleri damgalarla anonim olmaktan çıkıp şirket ürünü olacaklardır, bu da (aslında tam da günümüzdeki gibi, Google Çeviri, DeepL Çeviri vb. gibi) şirket markasıyla anılması, insan çevirmenlerin isminin silinmesi gibi etik bir sorun doğuracaktır.

Şahin vd.’nin projesinin ilk kez sunulduğu (Şahin vd., 2022) toplantılardan biri olan, 20-21 Ekim 2022 tarihlerinde Sorbonne Üniversitesi’nde yapılan *Literary Translation and AI* konferansında “kişiselleştirilmiş bir edebi makine çevirisi sistemi” (La traduction littéraire automatique individualisée) tanıtılır. Söz konusu sistemi doktora çalışmaları çerçevesinde hazırladığını belirten Hansen, bu sisteme dair elde ettiği sonuçlarını *Human-Adapted MT for Literary Texts: Reality or Fantasy?* adlı makalede yayınlamıştır (Hansen, vd., 2022). Çevirmenler için bilgisayar destekli çevirinin kaçınılmaz hâle geldiğini belirttikleri makalede, yazarlar altı fantazy romanı çevirisiyle eğittikleri bir *transformer* modelinin başarılı sayılabilecek bir bireysel edebi makine çevirisi ürünü verdiğini ileri sürer. Bu gelişmelerin etik ve sosyal sorunları da olduğunu vurgulayan yazarlar, diğer yandan gelişmelere engel olmanın imkânsız olduğunu da altını çizer: “LMT’nin [edebi makine çevirisinin] bir gerçeklik olması için birkaç yıl daha geçmesi gerektiğini kabul etsek de şirketler daha şimdiden edebi artdüzelti hizmetleri teklif etmeye başladı (Macken vd., 2022) ve gözden geçirilmemiş otomatik edebi eser çevirileri de internette çok yaygın olarak bulunuyor” (s. 185).

Aslında *transformer*’larla birlikte gelen ve makine öğretiminde kullanılan büyük dil modelleriyle (LLMs) üretilen yapay zekaların ortaya çıkması sadece üslup değil,

insanlikle ilgili birçok sorunu kökten farklı bir biçime sokuyor. Zekanın yapay olarak adlandırılabilirdiği bir ortamda yapay üslupların hâkim olması bir tedirginlik yaratmayacaktır. Çevirmen üslubu yerine makine üslubunun geçmesi insanla makinenin bütünleşmesi yoluyla da olabilir (Youdale'in önerdiği metodoloji ya da Robinson'un "siborg çevirmen" (1998) tasviri buna yakındır), insani çeviri edincini aynı eğitim süreciyle elde eden makinenin çeviri işini insani yetkinlikle üstlenmesi yoluyla da olabilir. İkinci durumda insanı fiziksel olarak yoran işlerin makine otomasyonuna tam olarak devredildiği bir gelecek öngörülür. Geçiş sürecinde birçok insan çevirmen işsiz kalabilir, yeni iş ortamlarına farklı görev tanımları ve çalışma alışkanlıklarıyla (Youdale'in önerdiği gibi) uyum sağlamak zorunda kalabilir. Bu süreç ürkütücü olsa da makine öncesi çeviri piyasasındaki yoğun ve sert rekabet durumundan ne kadar farklı olduğu sorulabilir; "insan insanın kurdudur" ilkesinin hâkim olduğu kapitalist piyasa koşullarında, çevirmenler ontolojik olarak birbirlerini ötekileştirmeyi, nesneleştirmeyi, birbirlerinin işini almayı ya da birbirlerinden daha iyi iş ve konum almayı alışkanlık hâline getirmek zorundaysa, insanın makineyle rekabetiyle insanlar arası rekabet arasında ne fark görülebilir?

Bu soruları kısmen tartışan ve günümüzün post-dijital dünyasında çevirmenin yaratıcılığının ve emek mirasının nasıl korunacağını sorgulayan, "*A call for a fair translatiosphere in the post-digital era*" adlı bir çalışmada Şahin ve Gürses (2023), bütün çeviri metinlerin dijitalleşerek içiçe geçtiği yeni bir translatiosfer içinde olduğumuzu savunur.⁶ Artık içinde nefes aldığımız bu yeni translatiosfer ya da çeviri metinler dünyası çevrimiçi varlıklarla, şeylerin interneti dediğimiz birbirine bilgisayarlar aracılığıyla bağlanan akıllı nesnelere ve günümüzün üretici öneğitimli transformer'larıyla (GPT) şekilleniyor. GPT'lerin üslup ve tarz çoğaltabilmesi bizi çevirmen üslubu-makine üslubu ikilemini yeniden düşünmeye zorluyor. Şahin *Yapay Çeviri* (2023) adlı kitabında bu yeni ortamda üretilen çeviriye makine çevirisi yerine "yapay çeviri" demeyi önermiştir. Onun tanımıyla yapay çeviri "bir metnin insan müdahalesine gerek kalmadan, bir duyu kanalı veya iletişim aracı kullanılarak bir dilden ya da göstergeden başka bir dile ya da göstergeye hesaplama yoluyla aktarılmasıdır" (s. 13), öyleyse artık makine üslubu ya da "yapay üslup"tan da bahsedilebilir.

5. Çevirmen Üslubu Araştırmalarının Geleceği

Bu noktada, çeviribilim alanında çevirmen üslubu araştırmalarında, 20. yüzyılın son on yılından bu yana yeni bir dönemece geldiğimizi söyleyebiliriz. Mona Baker, son zamanlarda çalışmalarında ağırlığı anlatı ve söylem incelemelerine verdi ve öncülük ettiği bilgisayar destekli çeviri bütüncesi ve çevirmen üslubu araştırmalarından kısmen uzaklaştı. En son projelerinden biri olan "Bilginin Soykütüğü" projesi yine bütüncü

⁶ Benzer bir çağrıyla *The Journal of Specialised Translation* dergisinin Ocak 2024 sayısında, Moorkens vd. "Proposal for a Triple Bottom Line for Translation Automation and Sustainability: An Editorial Position Paper" başlığıyla yaptı.

merkezli bir çalışmadır, ama bu çalışma içinde çevirmen üslubu konusu yer almaz. Maeve Olohan ve Gabriela Saldanha başka konulara yönelirken, Dorothy Kenny ve Marion Winters makine çevirisi araştırmalarına, makine çevirisindeki çevirmen sesi konusuna ağırlık verdi. Genel olarak, insan çevirmenlerin üslubunu incelemek amacıyla başlatılan bilgisayar destekli bütüncü çalışmaları, bilgisayar destekli ve tümüyle bilgisayara ait çevirilerdeki insan unsurunu inceleme çalışmalarına evrildi. Diğer yandan Libo Huang ve Hiroko Cockerill gibi araştırmacıların çalışmalarıyla edebi çeviri ve çevirmen üslubu konusunun Batı dışındaki kültürlerde de ele alındığı gözlenmektedir.

Türkçe çeviri ve çevirmen üslubu araştırmalarının genellikle bir çevirmenin bir çevirisinin, bir yazarın birkaç çevirisinin ya da bir eserin farklı çevirilerinin karşılaştırmalı incelemelerine dayandığı gözlenebilir. Bir eserin birkaç çevirisinden oluşan bütüncüler görülmüşse de bir çevirmen bütüncesine dayalı bir araştırma daha yapılmamıştır. Fakat Şahin vd. projesi çerçevesinde hazırlanan türden çevirmen bütüncülerinin yakın zamanda artacağını öngörmek mümkün. Bunun için çeviri ve özgün metinlerin derlenmesi, analize hazır hâle getirilmesi ve hizalanması, bütüncü araçlarıyla analiz edilmesi gibi kapsamlı çalışmalar gerekecektir. Bu tip çalışmaların yeni yapay zeka teknolojileriyle birlikte kullanılmasının türler, dönemler, kişiler vb. açılardan çeviri dilindeki ve üslubundaki gelişmeleri daha bütünsel ve hassas bir şekilde ortaya çıkaracağı öngörülebilir.

Rothwell, Way ve Youdale'in (2023) editörlüğünü yaptığı *Computer-Assisted Literary Translation* adlı derlemede Youdale'in (2019) öncülüğünü yaptığı bu alanın geliştirildiği görülüyor. Winters ve Kenny (2023) bu derlemedeki çalışmalarında yine yukarıda bahsettiğimiz çevirmen Oeser'le yaptıkları çalışmaya dönerken, üslubu Hermann vd.'nin (2015) tanımıyla anladıklarını söylüyorlar: "Niteliksel ya da niceliksel olarak gözlemlenebilecek olan biçimsel özelliklerin bir toplamıyla oluşturulan metinlere ait bir özellik" (s. 70). Onlara göre bu özellikler bütüncü çalışmasıyla, "sözlük yoğunluğu, ortalama cümle uzunluğu, (standartlaştırılmış) farklı sözcüklerin sayısının toplam sözcük sayısına oranları (type-token ratios) ve sözlüksel çeşitliliğin diğer ölçüleriyle" yapılan daha zengin analizlerle elde edilebilir. Makalede asıl üzerinde durdukları inceleme konuları Oeser'in artdüzelti çalışmasıdır.

Computer-Assisted Literary Translation derlemesi Kenny'nin (2022) *Machine translation for everyone: Empowering users in the age of artificial intelligence* derlemesiyle birlikte ele alınırsa, araştırmacıların ağırlığı artık makine çevirisi sistemlerinin kullanım edinci ve becerisine verdiği, ayrıca Kenny ve Winters'ın belirttiği gibi kişiselleştirme ve özelleştirmenin (customization) öne çıktığı anlaşılmaktadır.

Alanda çalışan araştırmacıların ilgileri çok fazla ve çeşitlidir (...) ama önemli bir dal edebi metinlerin çevirisindeki performanslarını artırmak üzere MÇ motorlarının özelleştirilmesine odaklanmıştır. Bu tür özelleştirme bireyselleştirilebilir: motorlar (kısmen) belli yazarların yazdığı ve/veya belli çevirmenlerin çevirdiği metinlerle eğitilebilir, bu da bizim sırasıyla 'yazara özgü kişiselleştirme' ve 'çevirmene özgü kişiselleştirme' dediğimiz şeye yol açar. Bu tür kişiselleştirmenin MÇ'de belli, yani kaynak

metnin yazara ya da belli bir çevirmene ait bir 'üslubun' yeniden yaratılması gibi açık ya da örtük bir hedef vardır. Bu aşağıdan yukarı, yani, eğitim aşamasında, herhangi bir yeni çeviriye girilmeden önce olur. Ayrıca yukarıdan aşağı kişiselleştirmeyi hayal etmek de mümkün, fakat, edebi artdüzelti kılığında. artdüzelti... Çevirmene özgü kişiselleştirme'nin (TSP) başarılı olup olmaması ... artdüzelti yapılmış halin çevirmenin bilinen üslubunu yansıtıp yansıtmadığının gösterilmesine bağlı olacaktır. (s. 69)

Sonuç olarak, son zamanlarda yukarıda bahsedilen TÜBİTAK projesinde yapıldığı gibi, MÇ sistemlerinin kişiselleştirilmesi ve özelleştirilmesi konusunda çeşitli makaleler yayınlanmaktadır. Transformer modellerinin ortaya çıkmasından sonra yapılan bu tip çalışmalarda bilişimciler ve kodlamacıların çeviribilimcilerle ortaklığı ya da yukarıda bahsedilen Amazon AI gibi çeşitli şirket araştırmacılarının projeleri öne çıkmaktadır. Bunun dışında, eklentilerle özelleştirilebilen GPT modellerinin, herhangi bir kod yazmadan sadece veri beslemeyle eğitilebilen makine sistemlerinin ortaya çıkması da kişiselleştirilmiş, özelleştirilmiş makine çevirisi sistemlerinin yeni bir tipine yol açmış görünüyor. Kullanıcılar, bu örnekte çevirmenler kendi çevirilerini tıpkı çeviri belleğine yükler gibi makineye yükleyerek ondan kendileri gibi yeni çeviriler üretmesini bekleyebilecek. Bu yönde bazı girişimler görünüyor. Fakat bu yol da birçok telif ve otantiklik sorunlarıyla kaplıdır: Çevirmenler makineyi kendi hizalanmış çevirileriyle eğiterek özelleştirirken, hem kendi çevirilerini hem de yazarların eserlerini orada kullanmak için izin almalıdır, ama makineye yüklenen bu metinlerin sadece çevirmenle-GPT sistemi arasında kalmaması, bütün GPT sistemine yayılması olasılığı böyle bir iznin sınırlarını silikleştirir. Bir edebi eserin yayın formatları belirliken, bir GPT sistemindeki yayının formatı belirsizdir. Son zamanlarda yazarlarla GPT sistemi sahibi şirketler arasında peş peşe patlak veren davalarda, yazarlar eserlerinin izinsizce alınarak makine eğitiminde kullanılmasına karşı çıkmıştır.⁷ Çevirmenlerin de kendi metinlerinin izinsiz kullanılmasını hoş görmeyecekleri kesindir. Aynı şekilde, çeviri şirketleri, tercüme büroları özelleştirilmiş GPT-çevirmenler hazırlamak üzere kendi çeviri veri depolarından yararlanmak isterse, tartışmalı bir alana girmiş olacaktır: Bir şirketin anlaşmalı çalışan serbest (freelancer) çevirmenlerden topladığı çeviri verisiyle üretilen sistemin yaptığı çevirinin üslubu şirkete mi aittir, şirket hizaladığı kaynak metin ve çeviri metinler üzerinde hak sahibi midir vb.? Bunlar çeviribilimin önüne gelen yeni sorunlar ya da eski sorunların yeni kılıklarıdır.

Aslında bu sorunlar genel olarak internetin yapısıyla ilgili kronik sorunlar. 1986'da kamuya açılan internet, yani bilgisayar ağı bu ağ üzerinde yayılan içeriklerin sahipliği konusunda derin tartışmalarla büyüdü. Bu tartışmaların en ünlüleri müzik ve film şirketleriyle internet siteleri ve dosya paylaşım yazılımcıları arasında yaşanan tartışmalar oldu. Bunlar çeşitli çözümlere kavuşturuldu. Metinler açısından, başlangıçta internet kullanımının yaygınlaşması için internet sayfalarına metin yüklemek çeşitli yollarla

⁷ "Franzen, Grisham and Other Prominent Authors Sue OpenAI" New York Times, 20 September 2023, <https://www.nytimes.com/2023/09/20/books/authors-openai-lawsuit-chatgpt-copyright.html>

kolaylaştırılır, blog sistemleri örneğindeki gibi metin yayma olanakları sağlanırken, zamanla bu metinlerin kopyalanmasının, izinsiz çoğaltılmasının da önüne geçmek için çeşitli önlemler alındı. Diğer yandan ilk çıkan internet sözlüklerinin ve çeviri yazılımlarının sözlükçülerinin kaynakları belirliken, zamanla gitgide belirsiz çok kaynaklı yapılar ortaya çıktı. Bu açıdan Google Çeviri iyi bir örnektir: Makinenin ilk kaynakları AB metinleri gibi açık bilinen kaynaklarken, zaman içinde kullanıcıların girdileri ve başka girdiler sayesinde kaynaklar da ortaya çıkan üslup da anonimleşmiştir. Yeryüzünün dört bir yanında, internet arama motorunda arama yapar gibi çeşitli GPT sistemleriyle sohbet ederek çeviri yaptıran çevirmen olan ve olmayan kullanıcıların varlığı düşünülürse, GPT'lerin ürünlerinin anonimliği akıldışı boyutlara varmaktadır. Böyle bir veri akışı karmaşasında, özelleştirilmiş, kişiselleştirilmiş Makine Çevirisi ya da GPT-Çeviri sistemlerinin hazırlanması ve kullanılması uygulamada birçok sorun doğuracaktır.

Diğer yandan, çevirmen üslubu konusu bu bilgisayar ağının içindeki arama motoru ve sosyal medya otomatik çevirileri ortamına doğan yeni nesiller açısından bambaşka bir konudur. İnternetteki İngilizce merkezli makine çevirisi sistemleri sadece dilleri yanlış ya da yanıltıcı çevirilerle sakatlamakla kalmıyor, ayrıca insan üslubunu tanıyamayacak bir nesil ortaya çıkarıyor. 21. yüzyılın anadili İngilizce olmayan genç kuşakları bu makine çevirileri yüzünden bir yandan kendi dillerinin doğal yapılarından uzaklaşırken, diğer yandan da insan çevirisi ihtiyacından ve insan çevirisi üslubundan uzaklaşıyor. Dolayısıyla sorun sadece çevirmenlerin birer artdüzelti işçisi hâline gelmesi değil, aynı zamanda tümüyle anonimleşmeleri ya da çalıştıkları şirket markalarının temsilcisi hâline gelmeleridir. Bu yüzden çeviribilim araştırmacılarının edebiyat alanına kişiselleştirilmiş, özelleştirilmiş ya da çevirmen mirasını koruyan makine çevirisi sistemleri katmaları ve bilgisayar destekli edebi çeviri yöntemlerini geliştirmeleri de çevirmen üslubunun geleceği açısından yeterli olmayacak gibi görünüyor. Makine çevirisinin olanakları kamuoyunun talebi olan “çevirmensiz çeviriye” doğru gidiyor.

6. Sonuç

Sonuç olarak, bütünceler üzerinde bilgisayarlı analiz araçlarını kullanarak üslup araştırmamızı, geçmişte izlenime ya da tekil incelemelere dayanarak yaptığımızdan farklı biçimlerde yapmamız ve daha nesnel çıkarımlarda bulunmamız mümkün görünmektedir. Ayrıca bugün birçok çalışmada makine çevirileriyle insan çevirileri karşılaştırılarak, insan çevirisini farklı kılan ya da makine çevirisinin insan çevirisi kalitesine gelmesini sağlayacak eksikleri ve farkları saptamaya yönelik girişimler gözlenmektedir. Çevirmenlerin çeviri bütünceleriyle yapılacak bütünsel çalışmalar onların çeviri stratejilerini de üslubunu da daha zengin bir şekilde ortaya koyacaktır. Aynı perspektifte, insan üslubu taşıyan makine çevirileri deneylerine bakılırsa, onun çevirileriyle eğitilen bir makine çevirisi sisteminin onun gibi çeviriler üretmesi de mümkün görünmektedir.

Bütünce çalışmalarına erken bir dönemde başlayan Dorothy Kenny, yüksek lisansını makine çevirisi alanında yaptığını ve o zamandan beri çevirmenleri teknoloji

konusunda teşvik ettiğini söylüyor. Makine çevirisi araştırmacılarıyla çeviri akademisyenlerinin uyumlu, birbirlerini anlayarak çalışabileceği bir ortam hayal ettiğini ve makine çevirisinin doğal dillerin karmaşıklığını yakalamaya çalışan sözlüksel ve dilbilgisel biçimselleştirmeler için bir test alanı olabileceğine inandığını belirten Kenny'ye göre, geliştiricilerini tanıdığı ve sınırlarını bildiği bir teknolojiyi kabul edilebilir bir şeydi. Fakat durum değişmiştir: “İnsan çevirisinden üstün olduğunu iddia etmeyen, insan çevirisiyle birlikte yaşayabilecek bir teknolojiyi kabul edebilirdim. ... Kısacası kurala dayalı makine çevirisiyle yaşayabilirdim. Ama istatistiksel makine çevirisinin icat edilmesiyle her şey değişti.” (2011, s. 121) Bu satırlardan birkaç yıl sonra hayatımıza giren ve bugün her yerde kullanılan nöral makine çevirisinin etkisi daha da büyük oldu. 2017'den itibaren Büyük Dil Modellerinin günlük hayatta kullanılmaya girmesiyle birlikte çeviri teknolojisi daha da yeni bir döneme girdi.

Yukarıda bahsedilen Şahin vd. TÜBİTAK projesi bir bakıma istatistiksel-nöral çevirilerin insansız/çevirmensiz çevirilerine karşı belli ölçüde kurala dayalı çeviri önerme girişimi sayılabilir. Burada kural belli, yaşamış, yaşamakta olan insanın üslubudur; makinenin üretebileceği çeviri yine insanın üslubunun iç kurallarına göre üretilecektir. Kenny'nin hayal ettiği gibi makine çevirisi araştırmacılarıyla çeviri akademisyenleri arasında uyumlu iş birliğiyle yapılabilecek çalışmaların bir örneği olan bu proje özel bir örnektir, çünkü istatistiksel-nöral çeviri makinelerini üreten araştırmacıların atmadığı bir adımı, çevirmenler, çeviri akademisyenleri ve bilişimcilerin birlikte çalışması adımını atmaktadır. Bütüncü çalışmalarının üslup araştırmalarına açtığı yol yeni adımlara yol açacak gibidir.

Her koşulda, çeviribilim ve bilişim alanındaki gelişmelerin içiçe ilerleyişi, çeviride bireysel üsluplarla genel üsluplar arasındaki sınırların ve kesişimlerin gitgide daha görünür olacağını göstermektedir. Bu aynı zamanda makinelerin insan üslubunu otomatikleştirdiği, anonimleştirdiği durumlara karşı koymak için de fırsatlar sunmaktadır.

Yazar Katkıları

Birinci Yazar: Sabri Gürses %50 (Kuramsal çerçeve, literatür taraması, tartışma, yazma)

İkinci Yazar: Mehmet Şahin %10 (Kuramsal çerçeve, literatür taraması, tartışma, yazma)

Üçüncü Yazar: Ena Hodzik %10 (Kuramsal çerçeve, literatür taraması, tartışma, yazma)

Dördüncü Yazar: Tunga Güngör %10 (Kuramsal çerçeve, literatür taraması, tartışma, yazma)

Beşinci Yazar: Harun Dalli %10 (Veri analizi, tartışma)

Altıncı Yazar: Olgun Dursun %10 (Veri analizi, tartışma)

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için TÜBİTAK'tan finansal destek aldıklarını beyan etmiştir.

Kaynakça

- Alkım, Barış E. (2002). Re-creating H.P. Lovecraft's distinctive style in Turkish [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi] Boğaziçi Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Ana Bilim Dalı.
- Baker, M. (1995). Corpora in translation studies: An overview and some suggestions for future research. *Target*, 7(2), 223–243. <https://doi.org/10.1075/target.7.2.03bak>
- Baker, M. (2000). Towards a methodology for investigating the style of a literary translator. *Target* 12(2), s. 241-266. <https://doi.org/10.1075/target.12.2.04bak>
- Besacier, L. (2014). Machine translation for literature: a pilot study (Traduction automatisée d'une œuvre littéraire: une étude pilote). P. Blache, F. Béchet, & B. Bigi (Ed.), *Proceedings of TALN 2014 (Vol. 3)* içinde (ss. 389–394). Marseille: Association pour le Traitement Automatique des Langues. <https://aclanthology.org/F14-2001.pdf>
- Besacier, L., & Schwartz, L. (2015). Automated translation of a literary work: a pilot study. A. Feldman, A. Kazantseva, S. Szpakowicz, & C. Koolen (Ed.), *Proceedings of the Fourth Workshop on Computational Linguistics for Literature* içinde (ss. 114–122). Association for Computational Linguistics. <http://10.3115/v1/W15-0713>
- Boase-Beier, J. (2006). *Stylistic approaches to translation*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315759456>
- Çalışkan S., & Can F. (2018). Türkçe metinler üzerine yapılan sayısal üslup araştırmalarını inceleyen ve *Benim Adım Kırmızı* çevirilerinin aslına olan sadakatini ölçen bir çalışma. *Türk Kütüphaneciliği*, 32(4), 251-286. <http://doi.org/10.24146/tkd.2018.41>
- Çavuşoğlu, Ö. (2007). 'Türkçe söyleyen' Can Yücel: The 'rewriter' par excellence [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi Mütercim Tercümanlık Ana Bilim Dalı.
- Dallı, H., Yirmibeşoğlu, Z., Dursun, O., Şahin, M., Hodzik, E., Gürses, S., & Güngör, T. (yayın aşamasında). Literary machine translation to produce translations that reflect a human translator's style. *Palimpsestes*.
- Diñçel, B. (2010). From Motherless Brooklyn to Öksüz Brooklyn: Translating the style of Jonathan Lethem, *İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi*, 1(1), 51-65. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuceviri/issue/1229/14393>
- Enkvist, N. E. (1987). What happened to stylistics?. *SPELL*, 3, 11-28.
- Erkazancı Durmuş, H. (2020). *Under the Volcano* eserinin Türkçe çevirilerine bilişsel biçembilim ışığında bir bakış. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (20), 756-773. <http://doi.org/10.29000/rumelide.792483>
- Erkazancı Durmuş, H. (2021). Reframing an author's image through the style of translation: The case of Latife Tekin's *Swords of Ice*. *Babel*, 67(6), 683-706. <https://doi.org/10.1075/babel.00246.dur>
- Federici, F. M. (2009). *Translation as stylistic evolution: Italo Calvino creative translator of Raymond Queneau*. Rodopi.

- Guerberof-Arenas, A., & Toral, A. (2020). The impact of post-editing and machine translation on creativity and reading experience. *Translation Spaces*, 9(2), 255-282. <https://doi.org/10.1075/ts.20035.gue>
- Hansen, D., & Esperança-Rodier, E. (2022). Human-adapted MT for literary texts: Reality or fantasy? Literary translation and AI: Assessing changes in translation theory, practice and creativity. *NeTTT 2022* içinde (ss. 178-190). Université de Sorbonne Nouvelle. <https://lit-trans-ai.sciencesconf.org/resource/page/id/7>
- Hermans, T. (1996). The translator's voice in translated narrative. *Target*, 8(1), 23-48. <http://doi.org/10.1075/target.8.1.03her>
- Herrmann, J. B., van Dalen-Oskam, K., & Schöch, C. (2015). Revisiting style, a key concept in literary studies. *Journal of Literary Theory*, 9(1), 25-52. <http://www.jltonline.de/index.php/articles/article/view/757/1776>
- Huang, L. (2015). *Style in translation: A corpus-based perspective*. Jiao Tong Üniversite Yayınevi ve Springer-Verlag Berlin Heidelberg. <http://doi.org/10.1007/978-3-662-45566-1>
- Jones, R., & Irvine, A. (2013). The (un)faithful machine translator. *Proceedings of the 7th workshop on language technology for cultural heritage, social sciences, and humanities* içinde (ss. 96-101). Association for Computational Linguistics. <https://aclanthology.org/W13-2713/>
- Karantay, S. (1985). Çeviri öğretiminde biçem aktarımı. *Dün ve Bugün Çeviri-Kitap 2* içinde (ss. 153-162). Metis.
- Karantay, S. (1989). Can Yücel ile söyleşi. *Metis Çeviri*, 8, 11-18.
- Kenny, D. (2001). *Lexis and creativity in translation: A corpus based approach*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315759968>
- Kenny, D. (2011). The ethics of machine translation. S. Ferner (Ed.), *Proceedings of the NZSTI Annual Conference 2011* içinde (ss. 121-31). NZSTI. https://doras.dcu.ie/17606/1/The_Ethics_of_Machine_Translation_pre-final_version.pdf
- Kenny, D. (2022). *Machine translation for everyone: Empowering users in the age of artificial intelligence*. (Translation and Multilingual Natural Language Processing 18). Berlin: Language Science Press. DOI: 10.5281/zenodo.6653406
- Kenny, D., & Winters, M. (2020) Machine translation, ethics and the literary translator's voice, *Spaces*, 9(1), 123-149. <https://doi.org/10.1075/ts.00024.ken>
- Kussmaul, P. (1995). *Training the translator*. John Benjamins Publishing. <https://doi.org/10.1075/btl.10>
- Laviosa, S. (2002). *Corpus-based translation studies: Theory, findings, applications*. Rodopi.
- Macken, L., Vanroy, B., Desmet, L., & Tezcan, A. (2022). Literary translation as a three-stage process: Machine translation, post-editing and revision. H. Moniz, L. Macken, A. Rufener, L. Barrault, M. R. Costa-jussà, C. Declercq, M. Koponen, E. Kemp, S. Pilos, M. L. Forcada, C. Scarton, J. Van den Bogaert, J. Daems, A. Tezcan, B. Vanroy, & M. Fonteyne (Ed.), *Proceedings of the 23rd Annual Conference of the European Association for Machine Translation* içinde (ss. 101-110). European Association for Machine Translation. <https://aclanthology.org/2022.eamt-1.13/>

- Maczewski, J.-M. (1996). Virginia Woolf's *The Waves* in French and German waters: A computer assisted study in literary translation. *Literary and Linguistic Computing*, 11(4), 175-186. <https://doi.org/10.1093/llc/11.4.175>
- Moorkens, J., Antonio, T., Sheila, C., & Andy, W. (2018). Translators' perceptions of literary post-editing using statistical and neural machine translation. *Translation Spaces*, 7(2), 240-262. <https://doi.org/10.1075/ts.18014.moo>
- Munday, J. (2008). *Style and ideology in translation Latin American writing in English*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203873953>
- Olohan, M. (2004). *Introducing corpora in translation studies*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203640005>
- Polatel, A. (2016). Ters ütopya yazınında çeviri: George Orwell'in 1984 romanının çevirilerindeki çevirmen kararlarının bütüncü temelli çözümlemesi [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Bölümü.
- Pym, A. (2013). Translation skill-sets in a machine-translation age. *Meta: Translators' Journal*, 58(3), 487-503. <https://doi.org/10.7202/1025047ar>
- Robinson, D. (1998). *Cyborg Translation*. Son erişim Haziran 2024: <http://home.olemiss.edu/~djr/pages/writer/articles/html/cyborg.html>
- Rothwell, A. (2021). Uses of alignment: Retranslating Zola with / against Vizetelly. *La Main de Thôt*, 9.
- Rothwell, W. ve Youdale R. (Ed.) (2023). *Computer-assisted literary translation*, Routledge.
- Rybicki, J. (2013). Stylometric translator attribution: Do translators leave lexical traces? T. Piotrowski, Ł. Grabowski (Ed.), *The Translator and the Compute* içinde (ss. 193-204). The Philological School of Higher Education and C&M Localization Centre., [www.wsf.edu.pl/upload_module/wysiwyg/Wydawnictwo WSF/The Translator and the Computer Piotrowski Grabowski.pdf](http://www.wsf.edu.pl/upload_module/wysiwyg/Wydawnictwo%20WSF/The%20Translator%20and%20the%20Computer%20Piotrowski%20Grabowski.pdf)
- Saldanha, G. (2011). Translator style: Methodological considerations, *The Translator*, 17(1), 25-50. <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799478>
- Saldanha, G. (2014). Style in, and of, translation. S. Bermann & C. Porter (Ed.), *A companion to translation studies* içinde (ss. 95-106). <https://doi.org/10.1080/07374836.2015.1123919>
- Şahin M., & Gürses, S. (2019). Would MT kill creativity in literary retranslation?. J. Hadley, M. Popović, H. Afli, & A. Way (Ed.), *Proceedings of the qualities of literary machine translation* içinde (ss. 26-34). <https://aclanthology.org/W19-7304/>
- Şahin, M. (2023). *Yapay çeviri*. Çeviribilim Yayınları.
- Şahin, M., & Gürses, S. (2021). English-Turkish literary translation through human-machine interaction. *Tradumática: tecnologías de la traducción*, (19), 171-203. <https://doi.org/10.5565/rev/tradumatica.284>
- Şahin, M., & Gürses, S. (2023). A call for a fair translatisphere in the post-digital era. *Parallèles*, 34(2), 1-17, <http://dx.doi.org/10.17462/para.2022.02.01>

- Şahin, M., Duman, D., Gürses, S., Kales, D., & Woolls, D. (2018). Toward an empirical methodology for identifying plagiarism in retranslation. Ö. B. Albachten & Ş. Tahir Gürçağlar (Ed.) *Perspectives on retranslation* içinde (ss. 166-191). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203702819>
- Şahin, M., Güngör, T., Hodzik, E., Gürses, S., Yirmibeşoğlu, Z., Dallı, H., & Dursun, O. (2022, Ekim). *Literary machine translation to produce translations that reflect translators' style* [Konferans bildirisi]. *Literary Translation and AI: assessing changes in translation theory, practice and creativity*. Université de Sorbonne Nouvelle, Paris, Fransa. <https://lit-trans-ai.sciencesconf.org/resource/page/id/7>
- Şahin, M., Güngör, T., Hodzik, E., Gürses, S., Yirmibeşoğlu, Z., Dallı, H., & Dursun, O. (2021). Edebi makine çevirisi yoluyla çevirmenlerin üslubunu yansıtan çeviriler üretme ve yeniden çeviriler oluşturma projesi [Bilimsel proje]. TÜBİTAK 121K221.
- Şahin, M., Hodzik, E., Gürses, S., Güngör, T., Yirmibeşoğlu, Z., Dallı, H., & Dursun, O. (2024, Ocak). *Stylistic features and creativity in machine translation of literary texts*. *International Conference at the Department of Translation Studies* [Konferans bildirisi]. *Creativity and Translation in the Age of Artificial Intelligence*. Claudiana, University of Innsbruck, Austria. <https://www.uibk.ac.at/en/congress/creativity-and-translation-in-the-age-of-artificial-intelligence/conference-program/>
- Taivalkoski-Shilov, K. (2019). Ethical issues regarding machine(-assisted) translation of literary texts. *Perspectives*, 27(5), 689–703. <https://doi.org/10.1080/0907676X.2018.1520907>
- Taivalkoski-Shilov, K. (2019). Free indirect discourse: An insurmountable challenge for literary MT systems?. J. Hadley, M. Popović, H. Afli, A. Way (Ed.), *Proceedings of the qualities of literary machine translation* içinde (ss. 35–39). European Association for Machine Translation. <https://aclanthology.org/W19-7304>
- Toolan, M. (2018). Stylistics. D. H. Richter (Ed.), *A companion to literary theory* içinde (ss. 60-71). Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781118958933>
- Toral, A., & Way, A. (2015). Machine-assisted translation of literary text: A case study. *Translation Spaces*, 4(2), 240-267. <https://doi.org/10.1075/ts.4.2.04tor>
- Toral, A., & Way, A. (2018). What level of quality can neural machine translation attain on literary text?. J. Moorkens, S. Castilho, F. Gaspari, & S. Doherty (Ed.), *Translation quality assessment: From principles to practice* içinde (ss. 263-287). Springer. <https://doi.org/10.48550/arXiv.1801.04962>
- Venuti, L. (1995). *The translator's invisibility: A history of translation*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203360064>
- Venuti, L. (2001). Strategies of translation. M. Baker (Ed.), *Routledge encyclopedia of translation studies* içinde (ss. 240-244). Routledge.
- Wang, Y., Hoang, C., Federico, & M. (2021). Towards modeling the style of translators in neural machine translation. K. Toutanova, A. Rumshisky, L. Zettlemoyer, D. Hakkani-Tur, I. Beltagy, S. Bethard, R. Cotterell, T. Chakraborty, & Y. Zhou (Ed.), *Proceedings of the 2021 conference of the North American chapter of the association for computational linguistics: Human language Technologies* içinde (ss. 1193–1199). <https://aclanthology.org/2021.naacl-main.94/>

- Winters, M. (2007). F. Scott Fitzgerald's die schönen und verdammten: A corpus-based study of speech-act report verbs as a feature of translators' style. *Meta*, 52(3), 412-425. <https://doi.org/10.7202/016728ar>
- Winters, M., & Kenny, D. (2023). Mark my keywords: A translator-specific exploration of style in literary machine translation. A. Rothwell, A. Way, & R. Youdale (Ed.), *Computer-Assisted Literary Translation* içinde (ss. 69-88). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003357391>
- Yirmibeşoğlu, Z., Dursun, O., Dalli, H., Şahin, M., Hodzik, E., Gürses, S., & Güngör, T. (2023). Incorporating human translator style into English-Turkish literary machine translation. M. Nurminen, J. Brenner, M. Koponen, S. Latomaa, M. Mikhailov, F. Schierl, T. Ranasinghe, E. Vanmassenhove, S. Alvarez Vidal, N. Aranberri, M. Nunziatini, C. Parra Escartín, M. Forcada, M. Popovic, C. Scarton, & H. Moniz (Ed.), *Proceedings of the 24th Annual Conference of the European Association for Machine Translation* içinde (s. 419–428). European Association for Machine Translation. <https://aclanthology.org/2023.eamt-1.40/>
- Youdale, R. (2020). *Using Computers in the translation of literary style: Challenges and opportunities*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429030345>